faaliyeti Süryânîce'den Arapça'ya yaptığı çevirilerle sınırlandırılarak onun neredeyse Grekçe bilmediği izlenimi uyandırılmıştır. Halbuki Hubeyş'in Süryânîce'si mevcut olmayan metinleri doğrudan Grekçe'den çevirdiği bugün tesbit edilmiş durumdadır (Meyerhof, VIII [1926], s. 708-709). Aynı risâleden, Câlînûs'a ait *Kitâbü'l-Aḫlâḳ (De moribus, libri IV)* adlı eserin tercümesinin bibliyografik eserlerin kaydettiği gibi Hubeyş değil Huneyn tarafından yapıldığı ve Hubeyş'in metni Huneyn'in Arapça nüshasından Süryânîce'ye çevirdiği anlaşılmaktadır (Kraus, V/I [1937], s. 11-12). Yine bu kaynaktan, Huneyn'e nisbet edilen veya mütercimi zikredilmeyen bir hayli tıp yazmasının da (Şeşen, s. 166, 168; krş. *Risâletü Ḥuneyn b. İsḥâḳ*, s. 155, 177) gerçekte Hubeyş'e ait olduğunu öğrenmek mümkün olmaktadır. Adı geçen risâlede Beytü'l-hikme adlı akademiden hiç söz edilmediği, Câlînûs'a ait elli kadar eserin tercümesinin Huneyn ve Hubeyş'e Benî Mûsâ ailesi -özellikle Ebû Ca'fer Muhammed (ö. 873)- tarafından sipariş edildiği görülmektedir. Bu durum, Hubeyş'in içinde bulunduğu tercüme heyetinin daha çok şahsî himaye ve teşebbüslerin ürünü olduğu fikrini uyandırmaktadır.

Eserleri. Hubeyş, Huneyn okulundaki tercüme faaliyetinin yanı sıra tıbba ve farmakolojiye dair telif eserler de kaleme almıştır. Klasik kaynaklar Hubeyş'in, *Kitâbü'l-Aḫlâḳ* dışında Câlînûs'a ait yirmi beş eseri tercüme ettiğini belirtmektedir (Yûsuf Hubbî, XXI/1 [1980], s. 141-143; krş. İbnü'n-Nedîm, s. 348; İbnü'l-Kıftî, s. 129-131). Huneyn b. İshak ise Câlînûs tercümelerini sıraladığı risâlesinde Hubeyş'e otuz beş adet tercüme nisbet etmektedir (Meyerhof, VIII [1926], s. 708). Hipokrat'tan yaptığı en meşhur tercüme ise Hipokrat yeminini konu alan *Fi'l-ʿAhd*'dır (İbnü'n-Nedîm, s. 347). Onun Dioscorides'e ait *Materia Medica*'yı da tercüme ettiği bildirilmektedir (*EI² Suppl.* [İng.], s. 375). Hubeyş'in telif eserlerinden beşi günümüze ulaşmıştır. Fuat Sezgin'in verdiği listeye göre (*GAS*, III, 265-266) bu eserler şunlardır: **1.** *Ziyâdât (ez-Ziyâde fi'l-mesâ'il elletî li-Ḥuneyn)*. Huneyn b. İshak'ın *Kitâbü'l-Mesâ'il fi'ṭ-ṭıb* adlı eserine yaptığı ilâveleri ihtiva etmektedir. *Kitâbü'l-Mesâ'il*'in bu genişletilmiş şekli esere daha sonra yazılan telhîs ve şerhler için bir esas teşkil etmiştir (*EI² Suppl.* [İng.], s. 375; krş. Sezgin, III, 250). **2.** *Kitâbü İṣlâḥi'l-edviyeti'l-müshile*. **3.** *Kitâbü'l-Aġziye*. **4.** *Kitâb fi'l-istisḳā'*. **5.** *Maḳāle fi'n-nabż*. Yine Sezgin'in tesbitlerine göre (*GAS*, III, 266) Hubeyş'in başka eserlerdeki atıf ve iktibaslarla haberdar olunan eserleri de şunlardır: **1.** *el-Aḳrâbâzîn*. Ebû Bekir er-Râzî *el-Ḥâvî*'sinde, Bîrûnî *Kitâbü'ṣ-Ṣaydele*'sinde bu esere atıflarda bulunmaktadır. **2.** *Taʿrîfü emrâżi'l-ʿayn*. Bu eseri VII. (XIII.) yüzyılda yaşamış olan Halîfe b. Ebü'l-Mehâsin *el-Kâfî fi'l-küḥl* adlı eserinde zikretmektedir. **3.** *Kitâbü'l-Edviyeti'l-müfrede*. İbn Ebû Usaybia, günümüze ulaşan ilk beş eserin yanı sıra bu eseri de Hubeyş'e nisbet etmektedir (*ʿUyûnü'l-enbâ'*, s. 276).

BİBLİYOGRAFYA :

Huneyn b. İshak, *Risâletü Ḥuneyn b. İsḥâḳ ilâ ʿAlî b. Yaḥyā* (nşr. Abdurrahman Bedevî, *Dirâsât ve nuṣûṣ fi'l-felsefe ve'l-ʿulûm ʿinde'l-ʿArab* içinde), Beyrut 1981, s. 149-179; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 347-348, 353-355; İbnü'l-Kıftî, *İḫbârü'l-ʿulemâ'* (Lippert), s. 128-131, 173, 177; İbn Ebû Usaybia, *ʿUyûnü'l-enbâ'*, s. 271, 276, 279; Ebü'l-Ferec, *Târih*, I, 239; Sezgin, *GAS*, III, 250, 265-266; Ullmann, *Die Medizin*, s. 302-303; Şeşen, *Fihrisü maḫṭûṭâti'ṭ-ṭıbbi'l-İslâmî*, s. 166-168; M. Meyerhof, "New Light on Hunain Ibn Ishāq and his Period", *ISIS*, VIII (1926), s. 685-724; P. Kraus, "Kitâbü'l-Aḫlâḳ li-Câlînûs", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, V/1, Kahire 1937, s. 11-12; Yûsuf Hubbî, "Ḥubeyş b. el-Ḥasan el-Aʿsem", *MMİlr.*, XXI/1 (1980), s. 135-148; G. Strohmaier, "Ḥunayn b. Isḥāḳ al-ʿIbādi", *EI²* (İng.), III, 578-581; A. Dietrich, "Ḥubaysh b. al-Ḥasan al-Dımashḳi", *EI² Suppl.* (İng.), s. 375-376.

İLHAN KUTLUER

HUBEYŞ et-TİFLÎSÎ
(حبيش التفليسى)

Ebü'l-Fazl Bedîüzzamân Kemâlüddîn Hüseyn Hubeyş b. İbrâhîm b. Muhammed et-Tiflîsî (ö. 629/1232 [?])

Anadolu Selçuklu dönemi tabip ve müneccimi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Nisbesinden Gürcistan'ın başşehri Tiflis'ten olduğu veya orayla bir ilişkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Fakat *Kifâyetü'ṭ-ṭıb* adlı eserinin Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'ndeki nüshasında (Orhan Gazi, nr. 1120) adı Kemâleddin Bedîüzzaman Ebü'l-Fezâil Hubeyş b. Muhammed b. Hubeyş el-Gaznevî şeklinde geçmektedir. Burada babası İbrâhim'den söz edilmediği gibi Tiflîsî nisbesinin yerini de Gaznevî almıştır. Bu durum, onun aslen Gazneli olduğunu ve daha sonra Tiflis'e yerleştiğini hatıra getirmektedir. *Kâmilü't-taʿbîr* adlı eserinde ise (Beyazıt Devlet Ktp., Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, nr. 19.051) Ebü'l-Fazl Hüseyin b. İbrâhim b. Muhammed Tığlı et-Tiflîsî isim zincirine rastlanmaktadır (*TÜYATOK*, 34/II, s. 8-9, nr. 5). Hubeyş'in *Ḳānûnü'l-edeb* adlı eserini 548 (1153) yılında kaleme aldığı bilindiğine göre o sırada en az yirmi-yirmi beş yaşlarında olması gerektiği göz önüne alınarak VI. (XII.) yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında doğduğu söylenebilir. Yine onun *Kifâyetü'ṭ-ṭıb* adlı eserini 590-593 (1194-1197) yılları arasında II. Kılıcarslan'ın oğlu Kutbüddin Melikşah'a takdim etmesinden hareketle VII. (XIII.) yüzyılın başlarında vefat ettiği ileri sürülebilir. Bununla birlikte Kâtib Çelebi ölüm tarihini 629 (1232) olarak, Bağdatlı İsmâil Paşa ise "629'dan sonra" şeklinde kaydeder (*Hediyyetü'l-ʿârifîn*, I, 263).

Hubeyş, çok eser vermiş ve eserlerinin yaygın biçimde kullanılmış olmasına rağmen İslâm ve Osmanlı kaynaklarında pek sözü edilmeyen bir müelliftir. Yalnız Kâtib Çelebi ile Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin ondan bahsettikleri görülür. Kâtib Çelebi *Süllemü'l-vüṣûl*'ünde onu "el-Hakîm Kemâleddin Ebü'l-Fazl Hubeyş b. İbrâhim b. Muhammed et-Tiflîsî, sâhibü *Taḳvîmi'l-edviye*" (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1887, vr. 74[b]) ve "eş-Şeyh Ebü'l-Fazl Hubeyş b. İbrâhim b. Muhammed el-Edîb, sâhibü *Ḳānûni'l-edeb fî luġati'l-Fürs*" (vr. 367[a]) diye "Hubeyş" ve "Tiflîsî" maddelerinde zikretmekte, fakat hakkında bilgi vermemektedir. Müstakimzâde ise *Mecelletü'n-nisâb*'ında (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 159[b]) iki ayrı Tiflis bulunduğunu ve bunlardan birinin Azerbaycan'da, diğerinin Türkistan'da yer aldığını belirttikten sonra Mahmûd adlı bir âlimin *et-Tuḥfe* başlıklı eserine dayanarak *Ḳānûnü'l-edeb, Kâmilü't-tefsîr* ve *Ṣıḥḥatü'l-ebdân*'ın müellifi Şeyh Ebü'l-Fazl Hubeyş Hüseyin İbrâhim b. Muhammed el-Edîb'in Türkistan'daki Tiflis'ten olduğunu kaydetmektedir. Hubeyş'in Anadolu'ya, II. Kılıcarslan'ın (1155-1192) Aksaray'ı camiler, medreseler, zâviyeler ve çarşılarla donatıp buraya Azerbaycan'dan gaziler, âlimler ve tüccarlar getirttiği sırada geldiği tahmin edilmektedir. Onun, Sivas'ta Muhammed b. Ebû Bekir et-Tiflîsî ile (ö. 791/1389) Hâce Cemâleddin b. Ebû Bekir b. el-Hâc Ömer b. Hüseyin et-Tiflîsî'nin (Rıdvan Nâfiz – İsmâil Hakkı, s. 153-154) dedesi olduğu ileri sürülmekteyse de (Ateş, TM, VII-VIII/2, s. 97) bun-

ların, yine Sivas'ta Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-niḥal*'ini 629 (1232) yılında istinsah eden Ali b. Ebû Bekir el-Hatîb et-Tiflîsî'nin torunu olmaları da kuvvetle muhtemeldir (Şeşen, *Nevâdirü'l-maḫṭûṭâti'l-ʿArabiyye*, II, 141).

II. Kılıcarslan'ın dostluğunu kazanan Malatya Süryânî patriği Mikhail vekâyiʿnâmesinde, sultanın Malatya'ya geldiği zamanlar huzurunda ilmî-felsefî münazaralar tertip edildiğini ve bu toplantılarda yanında daima Kemâleddin adında bir hakîmin bulunduğunu nakletmektedir. Genellikle çok yönlü âlimlere "filozof" anlamında "hakîm" unvanının verilmesi, Hubeyş'in II. Kılıcarslan ile oğullarından birine bazı eserlerini ithaf etmiş olması ve kendisinin Kemâleddin lakabıyla anılması, ayrıca *Taḳvîmü'l-edviye* ve *Uṣûlü'l-melâḥim* adlı eserlerinin önsözünde "el-Hakîm Kemâlüddin" şeklinde tanıtılması gibi hususlar dikkate alınırsa Süryânî Mikhail'in bahsettiği Kemâleddin'in Hubeyş et-Tiflîsî olduğu söylenebilir. Aynı şekilde Hubeyş et-Tiflîsî'nin, kehaneti doğru çıkmadığı için II. Kılıcarslan tarafından görevinden azledilen müneccimbaşı olması da muhtemeldir. Kaynaklarda nakledildiğine göre kehanete çok inanan Kılıcarslan, müneccimlerinin, Şâban 582'de (Ekim 1186) yıldızlar Terazi burcunda toplandığı zaman Nûh tûfanı gibi büyük bir felâketin vuku bulacağına dair verdikleri haber üzerine büyük masraflarla sığınaklar yaptırmış ve kehanet gerçekleşmeyince de müneccimbaşını öldürtmek istemiş, fakat müneccimbaşı nükteli bir cevapla canını kurtarmış ve sadece azledilmekle kalmıştır. II. Kılıcarslan devrinde, özellikle kaleme aldığı üç astroloji kitabı ile tanınan ve saraya yakınlığı bilinen en önemli müneccimin Tiflîsî olması sebebiyle azledilen kişinin de o olabileceği düşünülmektedir.

Eserleri. A) Tıp. 1. *Taḳvîmü'l-edviyeti'l-müfrede*. Hubeyş, bu Arapça eserini telif ederken Câlînûs'un (Galen) tıbbın temel kitaplarını oluşturan *el-Kütübü's-sittete ʿaşere* adlı külliyatını okuduğunu, eski ve yeni tabiplerin tıp sanatıyla ilgili eserlerini araştırdığını, basit ilâçlarla ilgili tasnifleri incelediğini, faydalandığı eserler arasında Câlînûs'un on bir makaleden meydana gelen *Kitâbü'l-Edviyeti'l-müfrede*'sinin, Huneyn b. İshak'ın konuyla ilgili bir eserinin, Ebû Bekir er-Râzî'nin *el-Ḥâvî*'sinin, İbn Abdân el-Ahvâzî'nin *Kitâbü'l-Edviyeti'l-müfrede*'sinin, Ali b. Abbas el-Mecûsî'nin *Kâmilü'ṣ-ṣınâʿa*'sının, Ebû Sehl el-Mesîhî'nin *Kitâbü'l-Miʾe*'sinin, İbn Butlân'ın kitabının (muhtemelen *Daʿvetü'l-eṭibbâ*'sı), İbn Sînâ'nın *el-Ḳānûn* adlı eserinin ve İbn Cezle'in kitabının da (muhtemelen *Taḳvîmü'l-ebdân*'ının) içinde bulunduğu zengin bir literatürü zikretmektedir. Bu durum, onun klasik kaynaklara olan vukuf ve hâkimiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Hubeyş'in Sa'deddin Şerefülislâm Seyyidü'l-Küttâb Ebü'l-Mehâsin Es'ad b. Hüseyin el-Kâtib'e ithaf ettiği bu eserin (*Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 467) bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ayasofya, nr. 3600/1; diğer nüshaları için bk. Şeşen, *Fihrisü maḫṭûṭâti'ṭ-ṭıbbi'l-İslâmî*, s. 198; Brockelmann, I, 893). **2.** *Kitâbü Minhâci'ṭ-ṭıb*. Çeşitli tıbbî açıklamalar ihtiva eden eser, 24 Safer 558'de (1 Şubat 1163) yazılan kıraatle ilgili *Kitâbü Telḫîṣi ʿileli'l-Ḳurʾân*'dan önce kaleme alınmıştır (Ateş, *TV*, I/16, s. 163-164). **3.** *Taḥṣîlü'ṣ-ṣıḥḥa bi'l-esbâbi's-sitte*. Müellif, eski ve yeni hekimlerin eserlerinden yararlanmak suretiyle hazırladığı bu Arapça eserini dört risâle şeklinde tertip etmiştir. Kitabın bir nüshası Musul'da (Yahyâ Paşa el-Celîlî Medresesi, nr. 236), başka bir nüshası da British Museum'da (Or., nr. 8296) kayıtlıdır. **4.** *Kifâyetü'ṭ-ṭıb*. Farsça yazılan eser, II. Kılıcarslan'ın oğullarından Sultan Ebü'l-Hâris Kutbüddin Melikşah'a sunulmuştur. Kutbüddin Melikşah'ın en son 593'te (1197) sağ olduğu bilindiğine göre eserin telifi 590-593 (1194-1197) yılları civarına rastlamalıdır. Bir nüshası Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde (Orhan Gazi, nr. 1120) bulunmaktadır (Şeşen, *Fihrisü maḫṭûṭâti'ṭ-ṭıbbi'l-İslâmî*, s. 198). **5.** *Evdiyetü'l-edviye*. Tıp müfredatıyla ilgili olan ve kaynaklarda adı geçmeyen bu Arapça eserin bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndedir (Veliyyüddin Efendi, nr. 2540/2; bk. *a.g.e.*, s. 197). **6.** *Risâle fî şerḥi baʿżi'l-mesâʾil li-esbâb ve ʿalâmât münteḫabe mine'l-Ḳānûn*. İbn Sînâ'nın *el-Ḳānûn*'undan hastalıkların sebepleri ve arazlarıyla ilgili olarak seçilmiş bazı meselelerin açıklanmasına dairdir. **7.** *İḫtişâru Fuṣûli'l-Buḳrât*. Hipokrat'ın İslâm dünyasında *Kitâbü'l-Fuṣûl* adıyla bilinen *Aforizmoi*'sının Arapça muhtasarıdır (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, I, 893). **8.** *Kitâbü Ṣıḥḥati'l-ebdân*. Arapça olan eserin telifi *Kâmilü't-taʿbîr*'den önce tamamlanmıştır (*İżâḥu'l-meknûn*, II, 64). Müellifin bu sahada ayrıca *Taḳdîmü'l-ʿilâc ve beẓreḳatü'l-minhâc, Rumûzü'l-minhâc ve künûzü'l-ʿilâc* ile *Lübâbü'l-esbâb* adlı eserleri vardır.

B) Astroloji. 1. *Kitâbü Medḫali'n-nücûm. Kitâbü Telḫîṣi ʿileli'l-Ḳurʾân* adlı eserden sonra yazılmıştır. Yedi bab ve 134 fasıl üzerine tertip edilerek bir de alfabetik fihristin eklendiği bu Farsça kitabın önsözünde, astrolojiyle ilgili herkesin kolayca okuyup anlayabileceği bilgilerin verildiği söylendikten sonra bu ilmin değerinden ve yararlarından söz edilmekte, ayrıca bunun şeriata aykırı olmaması gerektiği belirtilmektedir. Eserin Fâtih Sultan Mehmed'in kütüphanesi için istinsah edilen bir nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 2803/1). **2.** *Kitâbü Beyâni'n-nücûm*. Nüshasına henüz rastlanmayan eser *Ḳānûnü'l-edeb*'den önce telif edilmiştir (*Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 262). **3.** *Uṣûlü'l-melâḥim*. Yine *Ḳānûnü'l-edeb*'den önce telif edilen bu Farsça eser güneş tutulması, fırtına vb. meteorolojik olaylardan çıkarılan astrolojik hükümleri konu edinmiştir. Müellif önsözde, padişahların ve diğer ileri gelenlerin "melhame"ye dair eserlere çok rağbet ettiklerini görünce konuyla ilgili muhtasar bir kitap yazma gereğini duyduğunu ve eseri yirmi sekiz bab üzerine tertip ettiğini söyler. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan eser (Ayasofya, nr. 2706) *Melḥametü Dânyâl* adıyla basılmıştır (Tahran 1340 hş.).

C) Dil ve Edebiyat. 1. *Ḳānûnü'l-edeb*. Arapça-Farsça bir sözlük olup 548'de (1153) telif edilmiştir. Farsça'da, kırk sekiz kaynaktan derleyerek hazırladığı bu kitap kadar mükemmel bir lugat bulunmadığını söyleyen müellif faydalandığı başlıca kaynakların adlarını zikretmiştir. Saydığı isimlerden Zemahşerî'nin *Muḳaddimetü'l-edeb*'i, Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin *Fıḳhü'l-luġa*'sı, İbnü's-Sikkît'in *Kitâbü'l-Elfâẓ*'ı, Kutrub'un *el-Müşelleş*'i gibi eserlerin yanında Harîrî'nin *el-Maḳāmât*'ı ile *Şerḥu'l-Ḥamâse, Şerḥu Sebʿiṭ-ṭıvâl* gibi Arap edebiyatının önemli klasiklerine de müracaat ettiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Tiflîsî, Kâtib Çelebi'ye göre sahasında bir eşi daha bulunmayan bir eser meydana getirmiştir (*Keşfü'ẓ-ẓunûn*, II, 1310). Eserde mukaddimenin ardından sözlük kısmı gelmekte, bunun sonunda da bir fiil çekim cetveli bulunmaktadır. Kitabın 15 Cemâziyelevvel 548'de (8 Ağustos 1153) istinsah edilen bir nüshası (müellif hattı olması da mümkündür) Süleymaniye Kütüphanesi'nde

(Mehmed Hafîd Efendi, nr. 434) kayıtlıdır (Ateş, *TM*, VII-VIII/2, s. 100-101; diğer nüshalar Bodleian, nr. 1571/3; Ethé, nr. 2276). **2.** *Naẓmü's-sülûk.* Lugata dair olan bu Arapça eserin bir nüshası British Museum'dadır (Brockelmann, I, 893). **3.** *Tercümânü'l-ḳavâfî.* Bu Farsça eseri sadece Bağdatlı İsmâil Paşa zikretmektedir (*Hediyyetü'l-ʿârifîn*, I, 263).

D) Diğer Eserleri. 1. *Kâmilü't-taʿbîr.* Müellif, II. Kılıcarslan'a ithaf ettiği bu Farsça alfabetik rüya tâbirnâmesini *Kitâbü Ṣıḥḥati'l-ebdân*'ı yazdıktan sonra kaleme almıştır. Faydalandığı kaynaklar arasında Dânyâl'in *Kitâbü'l-Uṣûl*'ü, Caʿfer es-Sâdık'a nisbet edilen *Kitâbü't-Taḳsîm*'i, İbrâhim el-Kirmânî'nin *Kitâb-ı Düstûr*'u, Câbir el-Mağribî'nin *Kitâbü'l-İrşâd*'ı, İbn Sîrîn'in *Kitâbü'l-Cevâmiʿ*i, İsmâil b. Eşhâs'ın *Kitâbü't-Taʿbîr*'i, Abdüsselâm b. Hasan'ın *Kenzü'r-rü'ye'l-Me'mûnî*'si, Abdûs'ün *Kitâbü Beyâni't-taʿbîr*'i gibi eserler yer almaktadır. Hubeyş et-Tiflîsî, on beş fasla ayırdığı eserinin önsözünde rüya ve rüya tabiri hakkında genel bilgiler verdikten sonra o güne kadar hiç kimsenin böyle bir kılavuz meydana getirmediğini, bu eserin okuyucuyu birçok kitaba başvurmaktan müstağni kılacak kadar zengin olduğunu söylemektedir. *Kâmilü't-taʿbîr*'in gerek nüshalarının çokluğu gerekse Türkçe'ye beş ayrı tercümesinin yapılmış olması onun çok beğenildiğinin bir işaretidir. Eser ayrıca birçok defa basılmıştır (Tahran 1265, 1284, 1302, 1346, 1352, 1355; Bombay 1302). *Kâmilü't-taʿbîr*'in Türkçe tercümeleri şunlardır: a) II. Murad devrinde Beylerbeyi Karaca Bey'in emriyle adı bilinmeyen bir kişi tarafından yapılan tercümenin mütercim hattı nüshası Bursa Müze Kütüphanesi'nde (nr. E 4/1251) kayıtlıdır (Ergin, IV/1-2, s. 107-108). b) Yavuz Sultan Selim adına yine kimliği bilinmeyen bir mütercimin yaptığı çevirinin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Revan Köşkü, nr. 1769) bulunmaktadır (Ateş, *TM*, VII-VIII/2, s. 99). c) *Kevâmilü't-taʿbîr.* Bevâric'de doğup Musul'da yaşayan Hızır b. Abdülhâdî tarafından Kanûnî Sultan Süleyman zamanında yapılmıştır (Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 591; *a.g.e.*, s. 99-100). d) Kādılkudât Çelebi için kendisini Muhib diye tanıtan bir kişi tarafından yapılan bu tercümenin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Lâleli, nr. 2926) kayıtlıdır (*a.g.e.*, s. 100). e) Mîr Âzam Şah Miskîn tarafından Çağatay Türkçesi'ne yapılan çevirinin bir nüshası Berlin Königlichen Bibliothek'tedir (nr. 162, bk. a.g.e., s. 100). **2.** *Kitâbü Vücûhi'l-Ḳur'ân.* 24 Safer 558'de (1 Şubat 1163) telif edilen bu Farsça eser Ahmet Ateş'e göre Anadolu'da kaleme alınan ilk eserlerden biridir (*TV*, I/16, s. 163-164). Kitabın bilinen tek nüshası Âtıf Efendi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (ek, nr. 1316). **3.** *Kitabü Telḫîṣi ʿileli'l-Ḳur'ân* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 62/2). Müellif, 24 Safer 558'de (1 Şubat 1163) kaleme aldığını belirttiği bu Arapça eseri üç fasla ayırmıştır. Bu üç faslın her birinde ele alınan konulara işaret edilen eserin mevcut nüshası sadece birinci faslı ihtiva etmektedir. **4.** *Beyânü'ṣ-ṣınâʿât.* Farsça olan ve yirmi babdan meydana gelen bu eser yayımlanmış olup (Tahran 1336 hş.) kimya ilmi, değerli taşlar, cam ve bunların boyanması, boya terkipleri, kılıç, bıçak ve ustura gibi alet-lere su verilmesi, deri tabaklama ve boyama teknikleri, mürekkep yapımı, hayvanların özellikleri, değerli taşlar ve madenlerin özellikleri, elbiselerden leke çıkarma teknikleri gibi çok çeşitli konuları içermektedir. Eserin Halîl b. Abdurrahman tarafından Türkçe'ye muhtasar bir tercümesi yapılmıştır (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 925/5, vr. 373-384).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüṣûl ilâ ṭabaḳâti'l-füḥûl*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1887, vr. 74[b], 367[a]; a.mlf., *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 261, 262, 467; II, 1310; Süryânî Mikhail, *Chroniques* (trc. J. B. Chabot), Paris 1905, s. 390-391, 394-395; A. Fonahn, *Zur Quellenkunde der persischen medizin*, Leipzig 1910, s. 15-16; Rıdvan Nâfiz [Edgüder] – İsmâil Hakkı [Uzunçarşılı], *Sivas Şehri*, İstanbul 1346/1928, s. 153-154; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 893; *İżâḥu'l-meknûn*, II, 64; *Hediyyetü'l-ʿârifîn*, I, 263; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʾellifîn*, II, 189; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 230-233; *Fihrisü'l-maḫṭûṭâti'l-muṣavvere: eṭ-ṭıb*, Kahire 1398, III/2, s. 44, nr. 409; Ramazan Şeşen, *Nevâdirü'l-maḫṭûṭâti'l-ʿArabiyye*, Beyrut 1400/1980, II, 141; a.mlf., *Fihrisü maḫṭûṭâti'ṭ-ṭıbbi'l-İslâmî*, s. 197-198; a.mlf., "Türkiye Kütüphanelerindeki Tanıtılmamış Bazı Farsça Yazmalar", *İTED*, VIII/1-4 (1984), s. 31; Mikâil Bayram, *Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Eser: Keşfü'l-Akabe*, Konya 1981, s. 7-8, 20-21; *TÜYATOK*, Ankara 1984, 34/II, s. 8-9, nr. 5; Ahmet Ateş, "Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *TM*, VII-VIII/2 (1945), s. 97-101; a.mlf., "Anadolu Kütüphanelerinde Mühim Yazmalar", *TV*, I/16 (1955), s. 163-164; Muharrem Ergin, "Bursa Kitaplıklarındaki Türkçe Yazmalar Arasında", *TDED*, IV/1-2 (1950), s. 107-108; Hüseyin Ali Mahfûz, "Âṣârü Ḥubeyş et-Tiflîsî", *MMLADm.*, L/1-2 (1975), s. 392-406.

CEVAT İZGİ

HUBÛBÎ
(الحبوبى)

Ebû Alî el-Hasen b. Hâris el-Hubûbî el-Hârizmî

Matematikçi, kadı ve fakih.

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamakta, sadece matematikçi ve astronom Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî'nin (ö. 388/998) bir risâlesinden onun çağdaşı olduğu öğrenilmektedir. İbn Irâk ve Bîrûnî gibi âlimlerin ifadelerinden döneminde ileri gelen bir matematikçi sayıldığı anlaşılmaktadır. Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî, Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'deki bir mecmuada yer alan (nr. 4871, vr. 82[a-b]) ve E. S. Kennedy ile Mustafa Mevâlidî tarafından neşredilen (bk. bibl.) bir varaklık risâlesinde, Hubûbî'nin yüksekliği bilinmeyen bir üçgenin kenarları vasıtasıyla alanını bulma hakkındaki bir sorusuna daha önce Archimedes, Heron, Benî Mûsâ, Hâzin ve Bîrûnî gibi birçok matematikçinin üzerinde çalıştığı "Heron nazariyesi" denilen formülle, fakat farklı bir şekilde cevap vermektedir; bu cevap $\overline{AB} = c$, $\overline{AC} = b$ ve $\overline{CB} = a$ bir üçgenin kenarları olmak üzere $\sqrt{\left[\left(\frac{c+b}{a}\right)^2 - \left(\frac{a}{2}\right)^2\right] \cdot \left[\left(\frac{a}{2}\right)^2 - \left(\frac{c-b}{2}\right)^2\right]}$ şeklinde özetlenebilir.

Bîrûnî *İstiḫrâcü'l-evtâr fi'd-dâ'ire* adlı eserinin ikinci faslının birinci teoreminde, "Eşit olmayan iki parçaya bölünmüş herhangi bir dairenin yayı bir doğru ile birleştirilir ve yayın ortasından bu doğruya bir dikme indirilirse doğru iki eşit parçaya bölünür", yani $\widehat{ABC}$ kırık doğrusu $\widehat{ABC}$ yayı üzerinde olsun, ABC yayının ortasından $\overline{DH}$ dikmesi doğru üzerine indirilsin ABC kırık doğrusu iki eşit parçaya bölünmüş olur. Sonuçta $\overline{EH}$, $\overline{HB}$ ve $\overline{BC}$'nin toplamına eşittir" şeklinde ifade edilen Archimedes teoremini verir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla diğer birçok matematikçi gibi Bîrûnî tarafından da önemsenen bu teori yedi farklı şekilde ispatlanır. Çünkü bu teoremin yardımıyla Sin 1°'nin değeri belirlenmekte ve sinüs fonksiyonu için gerekli olan trigonometrik değerler tablosu hazırlanmaktadır. Bîrûnî zikrettiği bu yedi ispat şeklinden ikisini Hubûbî'ye atfeder.

Bîrûnî'nin hocası Ebû Nasr İbn Irâk, Bîrûnî'ye yazdığı *Maʿrifetü'l-ḳısiyyi'l-felekiyye* adlı risâlesinde Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî'nin Hubûbî'ye küresel trigonometri konusunda bir mektup yazdığını belirtmektedir. Gıyâseddin Cemşîd el-Kâşî ise (ö. 832/1429) *Miftâḥu'l-ḥisâb*'ında,